

IWONA KLUZA*, MATEUSZ WĄSIK**

THE MONASTIC GARDEN IN ST. WOJCIECH BENEDICTINE NUNS ABBEY IN STANIĄTKI – MODERN THREATS

OGRÓD KLASZTORNY OPACTWA ŚW. WOJCIECHA MNISZEK BENEDYKTYNEK W STANIĄTKACH – WSPÓŁCZESNE ZAGROŻENIA

Abstract

The aim of this essay analyses the historical and the modern status of the monastic garden of St. Adalbert Monastery in Staniątki (southern Poland) as well as provide a description of the most important threats of the area. The origins of the garden can be traced back to XIII and is a very interesting example of a utilitarian and decorative garden. It has a very long cultural, sacral and educational tradition and its significance is well known. Nowadays it is exposed to the increasing risk of destroying its historical value, wrong choice of plants, lack of gardeners. All this threats partly arise from the lack of funds for revalorization of the garden.

Keywords: monastic gardens, St. Wojciech Benedictine Nuns Abbey in Staniątki, modern threats

Streszczenie

Celem artykułu jest próba dokonania analizy stanu historycznego i współczesnego ogrodu klasztorного opactwa św. Wojciecha mniszek benedyktynek w Staniątkach oraz próba identyfikacji najważniejszych współczesnych zagrożeń ogrodu. Założenie ogrodowe datowane jest najprawdopodobniej na XIII w. Obiekt stanowi świadectwo bardzo długiej, nieprzerwanej tradycji kulturowo-religijno-oświatowej i posiada znaczenie ponadlokalne. Współcześnie narażony jest na różnorodne zagrożenia – zacieranie się historycznego układu kompozycyjnego, utratę powiązań widokowych przez zabudowanie otoczenia, niewłaściwy dobór roślinności, niewystarczającą liczbę pracowników zajmujących się porządkowaniem ogrodu. Zagrożenia te po części wynikają z braku środków na rewaloryzację założenia.

Słowa kluczowe: ogrody klasztorne, zakon benedyktynek, opactwo św. Wojciecha mniszek benedyktynek w Staniątkach, współczesne zagrożenia ogrodów

* MSc. Eng. Arch. Iwona Kluza, Cracow University of Economics.

** MA Mateusz Wąsik, Jagiellonian University.

1. Introduction

The Benedictine Orders have a history of more than one thousand years in Poland. The convents of this congregation used to function as autonomous and independent abbeys and thanks to their activities, first schools and self-sufficient farms were built, from which the art of gardening and forestry developed. The Benedictine rule *ora et labora* was fulfilled, among other activities, by hard work in the garden. The monk's activities had a very big influence on the shape of medieval gardens and the cultivation of crops and ornamental plants. Thanks to numerous improvements and the first attempts at acclimatization of new plants, new species were distributed in the area. Various branches of the order developed a certain way of organizing monastery gardens – the principles of locating and compositional layout often corresponded with the design of their home buildings¹. In the gardens of the Benedictine abbeys the most common elements were the patio, orchard, vineyard, olive grove².

Staniątki Abbey near Niepołomice is the oldest Benedictine convent run by nuns in Poland. This Benedictine monastery complex, which includes the Blessed Virgin Mary and St. Wojciech church, the monastery, bell tower and the surroundings inside the fence, was inscribed in the immovable monuments list of Lesser Poland (Małopolska) voivodeship on April 4, 1968³.

2. Objective, state of research and methodology

The aim of this study is to analyze the changes of the Staniątki monastery garden by comparing the historical and contemporary condition, and above all, to identify current threats that the garden faces.

In the study the following conditions (among others) were analyzed:

- historical and contemporary photographic and cartographic materials,
- publications (books, press releases) of the monastery and its surroundings,
- dendrological inventory.

The most important publication about the Staniątki monastery garden is Magdalena Swaryczewska's and the Department of Landscape Architecture IUPP of Cracow University of Technology team's⁴ research entitled *Staniątki, ogród przyklasztorny PP. Benedyktynek (Staniątki, Benedictine monastery garden)* that is a part of *Katalog Zabytkowych Zalożeń Zielonych Miasta Krakowa i Województwa Miejskiego (The Catalogue of the Historical Green Zones in the City of Krakow and the Municipal Region)*, 1980.

In this study, you can find the most complete description of the garden, inventory of the plants, garden interiors' division, a map showing composition of the garden and view axes, as well as conservation guidelines. Other publications primarily relate to the church and monastery buildings. The garden itself was also briefly mentioned in these publications rather.

¹ L. Majdecki, *Historia Ogródów*, T. I: *Od starożytności po barok*, Warszawa 2010, p. 63.

² A. Mitkowska, *Historia ogrodów europejskiego kręgu kulturowego*, Cz. I: *Od starożytności do renesansu*, Kraków 2012, p. 74.

³ http://www.wuoz.malopolska.pl/images/2013_rejestr/rejestr%20powiaty_aktualne.pdf[access: 30.09.2014].

⁴ For historical data Jolanta Więckowska was held responsible, and for the inventory of greenery – Katarzyna Fabijanowska-Balas.

3. A brief history of the Staniątki monastery garden

The monastery, which initially was supposed to be built on top of Vinnitsa, as Benedictine tradition and rule dictated, was built eventually in a valley on the grounds of Chroście, which was a habitat for many amphibians⁵. Determining the exact origin of the abbey is extremely difficult, but the most probable hypothesis is put forward by Bolesław Ulanowski and confirmed later by Zofia Birkenmajerowa; according to them, the foundation of the abbey was laid in the years 1228-1238⁶. Presumably there was already a monastery garden in 1253 and patio already existed⁷. In 1656 the monastery was plundered by the Swedes, and after 1668 the Swede John stayed there, who was the steward of the monastery garden and, according to tradition, it was his decision to create a garden in the east of the monastery complex⁸. On the request of Bishop Andrzej Załuski, who lived in the monastery in the years 1753-1773, a new Italian garden for nuns was created in the western part of the establishment⁹. It was most likely at least a two-interior-garden, where the interiors were separated by a hornbeam alley oriented in an east-west direction (from the gate of the churchyard wall)¹⁰. Also the eastern border of the interiors was determined by a similar alley, which crossed the previous one perpendicularly and it led to the western facade of the monastery (probably to the grotto with a statue of St. Benedict in the northern part of the wall of the garden)¹¹. The garden probably had rectangular quarters, those located closer to the monastery could be of ornamental and floral type, and the others could be a place for vegetables and fruits¹². In 1777 a granary was built as a part of farm establishment on the east side of the monastery¹³. In 1837 a manor house was built for the steward of the farm¹⁴. In the patio there was a well and to the north of the church there was a bell tower with a small green area (cemetery)¹⁵. Among the compositional arrangement there are the monastery walls in a shape of irregular polygon and a geometrical arrangement of the alleys. The first of the alleys ran from east to west and three further were perpendicular to the first one. The garden had four quarters and a narrow strip of greenery right next to the monastery. The quarters were planted with trees – most likely fruit trees. Two intersecting alleys (the first one located in the east-west direction and the second one, the closest to the monastery) were planted with hornbeams. The southern part of the garden consisted of a small pond and most probably of a vegetable garden. Adjacent to the

⁵ *Zarys historii klasztoru PP. Benedyktynek w Staniątkach skreślony z okazji pierwszego Kongresu Maryańskiego we Lwowie*, Kraków 1905, p. 12-14.

⁶ L. Rotter, *Duchowość i historia benedyktynek w symbolice dekoracji malarskiej kościoła w Staniątkach*, Kraków 2004, p. 66.

⁷ M. Swarczewska, *Staniątki, ogród przyklasztorny PP. Benedyktynek*, Katalog Zabytkowych Założeń Zielonych Miasta Krakowa i Województwa Miejskiego, Zakład Architektury Krajobrazu IUPP Politechniki Krakowskiej, Kraków 1980, p. 3.

⁸ *Zarys historii klasztoru...*, *op. cit.*, p. 57, 194-195.

⁹ M. Swarczewska, *op. cit.*, p. 5.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Zabytki architektury i budownictwa w Polsce. Województwo krakowskie i miasto Kraków*, Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków, seria A, t. VII, z. 7, Warszawa 1971.

¹⁴ M. Swarczewska, *op. cit.*, p. 7.

¹⁵ *Staniątki sammt Ortschaft Chrosc in Galizien Bochnier-Kreis*, Bezirk Staniątki, 1847, 1:2880, monastery's archive.

monastery there were two ponds of significant size (one outside the garden in the north-west and the other on the side of the driveway to the abbey)¹⁶. In 1930 construction of a new school building in the southeastern part of the garden began, on the side of the road, in 1933, porches were added¹⁷. Until 1939 the monastery had had an enclosed garden, and in the eastern part – a recreational garden for students. Behind the chapel of St. Benedict, from the south border till the end of the hornbeam alley, there was a part of the garden called “America”. During the World War II in the school buildings a German leisure base was created, and in 1945 the school was occupied by Soviet troops. Around 1948 or 1950 the farm was nationalized¹⁸. In the period from August 1954 until March 1957 the Sisters Servants of Silesia stayed in the monastery and the Benedictine nuns were deported to Alwernia¹⁹. The communist authorities closed the school²⁰. In 1959 the former monastery farm was converted into a PGR (state farm), and in 1968 the monastery buildings were used by the Manufacturing Co-operative in Staniątki. In 1979 in a former farm there was the State Pedigree Breeding Centre – Wieliczka – Farm Staniątki functioning. There was a well in the patio as well as rose bushes, and the Swedish garden was surrounded by tall trees and it was used for cult purposes²¹. In the 1980s, there was a fish poisoning in monastery ponds caused by industrial plants located above the monastery.

4. Contemporary look of the monastery garden

Currently, the entire area of the historic monastery garden is approx. 5 hectares. The most important elements of the composition are the gate’s compositional axis (on the northern side where it meets a large ash tree), the central composition with the road, greenery and sculptural composition, functional and compositional series running from the gate to the hornbeam alley where the axis opened to the slope (Ill. 1). The last of these elements is the oldest²²; on the north side it is completed with a grotto with a statue of St. Benedict hidden under a hornbeam gazebo, while on the south side, in the axis, a figure of the Virgin Mary is situated surrounded by magnolias. Scenic opening of the monastery on the south was once very clear, today it is unfortunately hazy – on the lower terrace farm and new rural buildings have been situated. Most of the roads and paths of the contemporary garden have been created recently and in an accidental way. The distinctive feature in the composition is the eighteenth-century transportation string situated on a slope and ramified next to the pond. Among the most interesting greenery items one can find hedges of large uncut hornbeams, which were complemented with elms. In the southern part of the complex one can find the unfinished school building from the interwar period, which is now in danger of collapsing.

In the garden there are also orchards with young apple trees and pear trees, apiary, tunnel, vineyard, vegetable garden, flowerbeds with flowers, farmland, rooms for chickens and cows and manure (Ill. 2). The garden has not lost its traditional usage, which is undoubtedly

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ M. Swaryczewska, *op. cit.*, p. 9.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*, p. 11.

²⁰ <http://www.benedyktynki.eu/index.php?ram=s&id=1> [access: 30.09.2014].

²¹ M. Swaryczewska, *op. cit.*, p. 12.

²² *Ibidem*, p. 30.

III. 1. The contemporary look of the monastic garden in Staniątki – plan and part of local development plan (<http://geoportal.gov.pl/>, <http://www.niepolomice.eu/pl/articles.php#3,171,349,128,1>)

II. 1. Współczesny wygląd ogrodu klasztornego w Staniątkach – rzut i fragment miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego (<http://geoportal.gov.pl/>, <http://www.niepolomice.eu/pl/articles.php#3,171,349,128,1>)

a positive manifestation of the activities of caring for the garden. The nuns keep growing chrysanthemums which they sell during the holiday season. They also have a shop where you can buy traditionally made sweets, honey, jams, tomato preserves, all made from the monastery products. Funds obtained from the sale the nuns spend on their upkeep²³. Of particular importance is the recent restoration of the ponds, which currently serve as ecological carp

III. 2. The contemporary look of the monastic garden in Staniątki (photos by I. Kluzka and M. Wąsik)

II. 2. Współczesny wygląd ogrodu klasztornego w Staniątkach (fot. I. Kluzka, M. Wąsik)

²³ <http://www.gazetakrakowska.pl/artukul/1063056,siostry-ze-staniatek-walcza-z-bieda-sprzedajac-karpie,id,t.html> [access: 30.09.2014].

farms. Fish that are fed with corn and wheat can be bought during Christmas by people who want to financially support the abbey.

The surrounding of the church entrance (Ill. 3) is poor. The representative part does not serve as it is supposed to and it looks unattractive with the number of impermeable surfaces. At the foot of the bell tower there is a modest garden decorated with thujas, rhododendrons, junipers and ground cover plants. In front of the entrance to the church there is also a playground for ball games.

Ill. 3. Surrounding of the St. Wojciech and the Blessed Virgin Mary Church in Staniątki (photo by I. Kluza and M. Wąsik)

Ill. 3. Otoczenie kościoła pw. św. Wojciecha i Najświętszej Maryi Panny w Staniątkach (fot. I. Kluza, M. Wąsik)

5. Today's danger that threatens the garden

The threats can be divided into several groups:

- threats arising from the difficult financial situation of the abbey,
- threats related to improper land use,
- lack of cooperation with specialists in the art of gardening.

The first group of threats is associated with the extremely difficult financial situation of the abbey. The priority is the renovation of the monastery buildings that are in a very poor condition. Currently, the roof is being changed, dehumidification of the rooms and securing the structure of the buildings are being carried out. As a result of spending a significant amount of money on renovation of the buildings the garden area is currently underfunded. Cutting costs usually involve job cuts, in this case, people who take care of the garden. The number of nuns is getting smaller and the ones that still live there no longer have sufficient strength for full-time work in the garden. Nevertheless, the most important work in the garden is being done (the grass is cut, the nuns are growing potatoes, corn, planting flowers and vegetables). With more employees it would be possible to use the full acreage and increase the harvest. In the garden there are many neglected and forgotten places, such as alleys and the area surrounding the ponds which should and could be put right²⁴. An important thing

²⁴ The ponds are equipped with the infrastructure necessary for breeding carp, which is unaesthetic and excessively exposed. An appropriate masking could improve its appearance.

is the renovation of the unfinished school building which threatens to collapse²⁵. The funds could also be used for a complex design of the garden restoration with its historical shape reconstructed and a renovation of the farm buildings²⁶.

The second group of threats consists of the ill-conceived decisions related to spatial policy of the local government. The center of Staniątki is densely built-up and the landscape protection zone around the monastery is too small. The scenic openings that once existed have lost their importance. Landscape exposures are not protected. It also seems necessary to protect the monastery from selling part of the land.

The third group of threats stems from the lack of consultation with specialists in the art of gardening. The most recent research in this area was carried out 34 years ago. There has been no dendrological consultancy in terms of old trees and new plantings²⁷. Sisters work in a spontaneous and random manner. Currently, the historical plan is visible only in the part closest to the monastery. Another problem is the lack of decisions on how to develop individual buildings in the garden. All of which causes costs and the dormant buildings to deteriorate.

6. Summary

Apart from the representative section located closest to the monastic buildings, the compositional scheme of the garden has been significantly changed. The nuns cannot lead to its restoration due to difficult financial situation. First, the funds are directed to the rescue of the historic church and maintenance of the monastery. The greatest contemporary threat for the garden is the further destruction of compositional system, lack of care or consultation with professionals regarding the restoration program. The garden could become a real gem and represent the traditional look of Benedictine monastery gardens that for years have been perfectly pictured by the principle of *ora et labora*. Unfortunately, in the public consciousness deep conviction about the historical gardens value is still not functioning. Certainly, it is necessary to perform the up-to-date dendrological inventory, as well as a careful examination of what is left of the historic complex. The most recent scientific studies are poor when it comes to information about the garden, which also could be improved.

In an attempt to develop the concept of solving the problems of the abbey it is worth mentioning the wide offerings addressed to different audiences, which the sisters could support. Currently there is a guest house in the former school building, where in addition to prayerful contemplation one can also take up jobs in the picturesque surroundings of the monastery garden²⁸. The sisters invite to their seclusion both individual tourists and organized trips. Nuns manage all this by selling their own products. You could even go as far as saying that they have developed a local brand. Despite their age and the monastic rule they can skillfully use modern means of communication – they have a Facebook profile, where they share current novelties of monastic life, or a web page describing how you

²⁵ <http://www.tvp.pl/krakow/region/wideo/o-renowacji-klasztoru-benedykynek-w-staniatk-ach/16428032> [access: 30.09.2014].

²⁶ Such a document provides a basis for applying for a considerable amount of funds for restoration of the whole complex.

²⁷ For example, thujas are currently planted along the wall.

²⁸ <http://www.benedykyunki.eu/index.php?ram=s&id=29> [access: 30.09.2014].

can financially support the monastery. The sisters are also very active in the media²⁹. The church hosts many cultural events, such as concerts, biblical meditations and abbey open days. One option is to transform the school building that could become a museum-library-reading centre, which could improve the poor finance situation of the nuns. An interesting idea would be to organize New Year's Eve prayers, parish retreats for various groups, or therapies with elements of horticultural therapy, workshops and work in the garden. All actions must be coordinated and well thought out in order not to harm the abbey and its garden surroundings.

References

- [1] Bogdanowski J., *Polskie ogrody ozdobne. Historia i problemy rewaloryzacji*, Warszawa 2000.
- [2] Ciołek G., *Ogrody polskie*, Warszawa 1978.
- [3] Krasnowolski B., *Historia klasztoru Benedyktynek w Staniątkach*, Kraków 1999.
- [4] Majdecki L., *Historia ogrodów*, T. 1: *Od starożytności po barok*, Warszawa 2010.
- [5] Mitkowska A., *Historia ogrodów europejskiego kręgu kulturowego*, Cz. I: *Od starożytności do renesansu*, Kraków 2012.
- [6] Pielesz M., *Opactwo Benedyktynek w Staniątkach. Przewodnik*, Kraków 2011.
- [7] Rotter L., *Duchowość i historia benedyktynek w symbolice dekoracji malarzkiej kościoła w Staniątkach*, Kraków 2004.
- [8] *Specyfikacja Wszelkich Realności i Praw należących do Klasztoru Panien Zakonnych Reguły Świętego Benedykta O:S: pod tytułem S: Woyciecha we Wsi Staniątkach sytuowanego zaś w Dekanacie Wielickim w Cyrkule Bocheńskim*, WAP-Wawel-Teki Schneidra 1504, syt. p. 2-3 (128-129).
- [9] *Staniątki sammt Ortschaft Chrosc in Galizien Bochnier-Kreis*, Bezirk Staniątki, 1847, 1:2880, monastery's archive.
- [10] Swaryczewska M., *Staniątki, ogród przyklasztorny PP. Benedyktynek*, Katalog Zabytkowych Założeń Zielonych Miasta Krakowa i Województwa Miejskiego, Zakład Architektury Krajobrazu IUPP Politechniki Krakowskiej, Kraków 1980.
- [11] *Zabytki architektury i budownictwa w Polsce. Województwo krakowskie i miasto Kraków*, „Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków”, seria A, t. VII, z. 7, Warszawa 1971.
- [12] *Zarys historii klasztoru PP. Benedyktynek w Staniątkach skreślony z okazji pierwszego Kongresu Maryjańskiego we Lwowie*, Kraków 1905.
- [13] <http://www.czasbochenski.pl/turystyka-historia-przewodnik-krajoznawczy/w-klasztorze-siostr-benedyktynek-w-staniatkach>.
- [14] <http://www.dziennikpolski24.pl/arttykul/3098644,w-klasztorze-piszczy-bieda,id,t.html>.

²⁹ For example, in August 2014 in the Chronicle of Krakow TVP Kraków a report on the monastery was released, after which there was a discussion of the Benedictine abbey in Staniątki between regional authorities. Discussed were the most important issues of the abbey and possible scenarios on how to resolve financial problems. Also in the *Gazeta Krakowska* and *Dziennik Polski* short articles appear about the difficult situation of the Benedictines.

- [15] <http://www.dziennikpolski24.pl/artykul/3149042,siostry-benedyktynki-ze-stani-atek-ratuja-klasztor,id,t.html>.
- [16] <http://www.gazetakrakowska.pl/artykul/725123,dzien-z-zycia-mniszek-z-klasztoru-benedyktynek-w-staniatkach-zdjecia,id,t.html>.
- [17] <http://www.geoport.pl>.
- [18] <http://www.niedziela.pl/artykul/110935/nd/By-zaspokajac-potrzeby>.
- [19] <http://plazarczyk.w.interia.pl/galeria/staniatki.html>.
- [20] <http://poznajpolske.onet.pl/malopolskie/antysylwester-w-klasztorze/dk5wp>.
- [21] http://www.przewodnik-katolicki.pl/nr/edycja_archidiecezji_krakowskiej/u_benedyktynek_w_staniatkach.html.
- [22] <http://www.rmfm24.pl/fakty/news-serce-peka-opactwo-benedyktynek-w-staniatkach-trzeba-ratowac,nId,1079228>.
- [23] <http://www.spstaniatki.niepolomice.eu/index.php/historia-szkoly.html>.
- [24] <http://www.tvp.pl/krakow/region/wideo/o-renowacji-klasztoru-benedyktynek-w-staniatkach/16428032>.
- [25] <http://tygodnik.onet.pl/wiara/ostatni-najazd-na-klasztor/f5hn5>.
- [26] http://www.wuoz.malopolska.pl/images/2013_rejestr/rejestr%20powiaty_aktualne.pdf.

1. Wstęp

Zakony benedyktyńskie mają ponadtysiącletnią historię na ziemiach polskich. Klasztory tego zgromadzenia funkcjonowały jako autonomiczne i samodzielne opactwa, dzięki ich działalności powstawały pierwsze szkoły, samowystarczalne gospodarstwa rolne, rozwijała się sztuka ogrodowa i gospodarka leśna. Benedyktyńska zasada *ora et labora* była wypełniana m.in. przez ciężką pracę w ogrodzie. Działalność zakonników wywarła bardzo duży wpływ na kształt średniowiecznych ogrodów oraz uprawę roślin użytkowych i ozdobnych. Dzięki licznym udoskonaleniom oraz pierwszym próbom aklimatyzacji nowych roślin, nowe gatunki były rozpowszechniane w najbliższej okolicy. Poszczególne gałęzie zakonów wytworzyły określony sposób organizowania ogrodów klasztornych – zasady sytuowania i rozplanowania układu kompozycyjnego, które często nawiązywały do wzorów budowli macierzystych¹. W ogrodach przy opactwach benedyktyńskich znajdowały się najczęściej takie elementy jak wirydarz, sad, winnica i gaj oliwny².

Opactwo w Staniątkach koło Niepołomic jest najstarszym klasztorem sióstr benedyktynek w Polsce. Zespół klasztorny benedyktynek, czyli kościół pw. Najświętszej Maryi Panny i św. Wojciecha, klasztor, dzwonnica oraz otoczenie w obrębie ogrodzenia zostało wpisane do rejestru zabytków nieruchomości województwa małopolskiego 4 kwietnia 1968 r.³

¹ L. Majdecki, *Historia Ogrodów*, T. I: *Od starożytności po barok*, Warszawa 2010, s. 63.

² A. Mitkowska, *Historia ogrodów europejskiego kręgu kulturowego*, Cz. I: *Od starożytności do renesansu*, Kraków 2012, s. 74.

³ http://www.wuoz.malopolska.pl/images/2013_rejestr/rejestr%20powiaty_aktualne.pdf [dostęp: 30.09.2014].

2. Cel, stan badań i metodologia

Celem pracy jest próba analizy przemian ogrodu klasztornego w Staniątkach z uwzględnieniem porównania stanu historycznego oraz współczesnego, ale przede wszystkim próba identyfikacji współczesnych zagrożeń ogrodu. W ramach badań przeanalizowano m.in.:

- historyczne i współczesne materiały kartograficzne oraz fotograficzne,
- publikacje (książki, artykuły prasowe) dotyczące klasztoru i jego otoczenia,
- inwentaryzację dendrologiczną.

Najważniejszą publikacją dotyczącą ogrodu klasztornego jest opracowanie Magdaleny Swaryczewskiej i zespołu⁴ z Zakładu Architektury Krajobrazu IUPP Politechniki Krakowskiej, pt. *Staniątki, ogród przyklasztorny PP. Benedyktynek*, wchodzące w skład *Katalogu Zabytkowych Założeń Zielonych Miasta Krakowa i Województwa Miejskiego* z 1980 r. Można w nim znaleźć najpełniejszy opis założenia ogrodowego, inwentaryzację roślinności, podział na wnętrza ogrodowe, mapę obrazującą kompozycję ogrodu oraz osie widokowe, jak również wytyczne konserwatorskie. Pozostałe publikacje dotyczą najczęściej budynku kościoła i klasztoru, zaś sam ogród potraktowano w nich dość pobieżnie.

3. Krótka historia ogrodu klasztornego w Staniątkach

Klasztor miał być początkowo wybudowany na górze Winnicy, jak nakazywała tradycja i reguła benedyktyńska, jednak ostatecznie powstał w dolinie na gruncie Chroście, które było siedliskiem wielu płazów⁵. Ustalenie dokładnej daty powstania opactwa jest niezwykle trudne, jednak za najbardziej prawdopodobną hipotezę można uznać tę wysuniętą przez Bolesława Ulanowskiego, a potwierdzoną później przez Zofię Birkenmajerową – według nich fundacja opactwa przypadła na lata 1228-1238⁶. Przypuszczalnie już w 1253 r. istniał ogród przyklasztorny oraz wirydarz⁷. W 1656 r. klasztor został zrabowany przez Szwedów, zaś po 1668 r. przebywał w nim Szwed Jan, który był zarządcą ogrodu klasztornego i według tradycji przypisuje mu się decyzję o utworzeniu ogrodu na wschód od klasztoru⁸. Na życzenie biskupa Andrzeja Załuskiego, który przebywał w klasztorze w latach 1753-1773, powstał nowy ogród włoski dla zakonnic w zachodniej części założenia⁹. Najprawdopodobniej był to ogród przynajmniej dwuwewnętrzny, gdzie wnętrza oddzielone były aleją grabową zorientowaną w kierunku wschód – zachód (od bramy w przykościelnym murze)¹⁰. Również wschodnia granica wewnątrz wyznaczona była przez podobną aleję, która z kolei przecinała poprzędną pod kątem prostym i poprowadzono ją wzdłuż zachodniej fasady klasztoru (prawdopodobnie do groty z figurą św. Benedykta w północnej części muru ogrodu)¹¹. Ogród przypuszczalnie

⁴ Za dane historyczne odpowiadała Jolanta Więckowska, a za inwentaryzację zieleni – Katarzyna Fabijanowska-Bałas.

⁵ *Zarys historii klasztoru PP. Benedyktynek w Staniątkach skreślony z okazji pierwszego Kongresu Maryańskiego we Lwowie*, Kraków 1905, s. 12-14.

⁶ L. Rotter, *Duchowość i historia benedyktynek w symbolice dekoracji malarskiej kościoła w Staniątkach*, Kraków 2004, s. 66.

⁷ M. Swaryczewska, *Staniątki, ogród przyklasztorny PP. Benedyktynek*, Katalog Zabytkowych Założeń Zielonych Miasta Krakowa i Województwa Miejskiego, Zakład Architektury Krajobrazu IUPP Politechniki Krakowskiej, Kraków 1980, s. 3.

⁸ *Zarys historii klasztoru...*, *op. cit.*, s. 57, 194-195.

⁹ M. Swaryczewska, *op. cit.*, s. 5.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*.

posiadał prostokątne kwatery, z których te położone bliżej klasztoru mogły mieć charakter ozdobny i kwiatowy, zaś dalsze stanowiły miejsce dla warzyw i owoców¹². W 1777 r. powstał spichlerz wchodzący w skład zabudowań folwarcznych po wschodniej stronie klasztoru¹³. W 1837 r. wybudowano dworek pełniący funkcję rządcówki folwarku¹⁴. W wirydarzu znajdowała się studnia, na północ od kościoła dzwonnica z niewielkim terenem zielonym (cmentarzem)¹⁵. W skład układu kompozycyjnego wchodził nieregularny wielobok murów klasztornych oraz geometryczny układ alejek. Pierwsza z nich przebiegała z wschodu na zachód, zaś trzy kolejne przebiegały prostopadłe do niej. Ogród posiadał cztery kwatery i wąski pas zieleni przy samym klasztorze. Kwatery były obsadzone drzewami – najprawdopodobniej owocowymi. Dwie przecinające się alejki (pierwsza położona w układzie wschód – zachód oraz druga, najbliższa budynku klasztoru) obsadzone były grabami. Południowa część ogrodu składała się z niewielkiego stawu oraz najpewniej warzywnika. Do klasztornej założenia przylegały dwa stawy znaczących rozmiarów (jeden za granicą ogrodu, od północnego zachodu, zaś drugi po stronie drogi dojazdowej do opactwa)¹⁶. W 1930 r. rozpoczęto budowę nowego budynku szkoły w południowo-wschodniej części ogrodu, przy drodze zaś w 1933 r. dobudowano do niego ganki¹⁷. Do 1939 r. klasztor posiadał ogród klauzurowy, a we wschodniej części rekreacyjny dla uczennic. Za kapliczką św. Benedykta, od południa, od zakończenia alejki grabowej, znajdowała się część ogrodu zwana „Ameryką”. W okresie II wojny światowej w budynkach szkoły znajdowała się wypoczynkowa baza niemiecka, zaś w 1945 r. szkoła została zajęta przez wojska radzieckie. W latach 1948-1950 doszło do upaństwowienia gospodarstwa i folwarku¹⁸. W okresie od sierpnia 1954 do marca 1957 r. w klasztorze przebywały siostry służebniczki ze Śląska, a benedyktynki zostały wysiedlone do Alwerni¹⁹, zaś władze PRL skasowały szkołę²⁰. W 1959 r. dawne gospodarstwo klasztorne zostało przekształcone w PGR, zaś w 1968 r. budynki klasztorne użytkowane były przez Spółdzielnię Produkcyjną w Staniątkach. W 1979 r. w dawnym folwarku działał Państwowy Ośrodek Hodowli Zarodowej – Wieliczka – Gospodarstwo Staniątka, w wirydarzu znajdowała się studnia oraz krzewy różane, a ogród szwedzki, otoczony wysokimi drzewami, użytkowany był na cele kultowe²¹. W latach 80. XX w. doszło do wytrucia ryb w stawach klasztornych przez wyżej położone zakłady przemysłowe.

4. Współczesny wygląd ogrodu klasztornego

Obecnie powierzchnia całego zabytkowego założenia ogrodowo-klasztornego wynosi ok. 5 ha. Do najważniejszych elementów kompozycyjnych zaliczyć należy m.in. oś kompozycyjną bramy wejściowej (od strony północnej trafia na duży jesion), centralną kompozycję z drogą, zespołem zieleni i kompozycją rzeźbiarską, ciąg funkcjonalny i kompozycyjny,

¹² *Ibidem*.

¹³ *Zabytki architektury i budownictwa w Polsce. Województwo krakowskie i miasto Kraków*, „Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków”, seria A, t. VII, z. 7, Warszawa 1971.

¹⁴ M. Swaryczewska, *op. cit.*, s. 7.

¹⁵ *Staniątka sammt Ortschaft Chrosch in Galizien Bochnier-Kreis*, Bezirk Staniątka, 1847, 1:2880, archiwum klasztoru.

¹⁶ M. Swaryczewska, *op. cit.*, s. 8.

¹⁷ *Ibidem*, s. 9.

¹⁸ *Ibidem*, s. 11.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ <http://www.benedyktynki.eu/index.php?ram=s&id=1> [dostęp: 30.09.2014].

²¹ M. Swaryczewska, *op. cit.*, s. 12.

biegnący od bramy ogrodowej aż do szpalerów grabowych, z osią otwartą na skarpę (il. 1). Ostatni z wymienionych elementów jest najstarszy²². Od północy zakończony jest grotą z figurą św. Benedykta, schowaną pod grabową altaną, zaś od południa w osi usytuowana jest otoczona magnoliami figura Matki Boskiej. Otwarcie widokowe klasztoru na stronę południową było niegdyś bardzo czytelne, współcześnie jest niestety zatarte – na dolnym tarasie usytuowano budynki gospodarcze i nową zabudowę wiejską. Większość dróg i ścieżek współczesnego ogrodu powstało niedawno i przypadkowo. Elementem wyróżniającym się w kompozycji jest XVIII-wieczny ciąg komunikacyjny, położony na skarpie i rozdzielony nad stawem. Do ciekawszych elementów zieleni należy zaliczyć szpalery dużych niestrzyżonych grabów, które uzupełniono wiązami. W południowej części założenia znajduje się niedokończony budynek szkoły z okresu międzywojennego, który obecnie grozi zawaleniem.

W ogrodzie znajdują się również sady z młodymi jabłoniąmi i gruszkami, pasieka, tunel, winnica, warzywnik, grządki z kwiatami, pola uprawne, pomieszczenia gospodarcze dla kur i krów oraz obornik (il. 2). Ogród nie zatracił swojego tradycyjnego sposobu użytkowania, co jest niewątpliwie pozytywnym przejawem działalności opiekujących się ogrodem. Siostry zakonne prowadzą uprawę chryzantem, które sprzedają w okresie świątecznym. Posiadają one również sklepik, gdzie można nabyć tradycyjnie wytwarzane słodycze, miód, dżemy, przetwory z pomidorów z klasztornych zbiorów. Uzyskane ze sprzedaży środki finansowe przeznaczają na swoje utrzymanie²³. Na szczególną uwagę zasługuje niedawne odtworzenie stawów, w których obecnie prowadzona jest ekologiczna hodowla karpia. Ryby karmione kukurydzą i pszenicą stanowią bożonarodzeniową propozycję dla osób, które chcą pomóc finansowo opactwu.

Otoczenie wejścia do kościoła (il. 3) jest ubogie. Część reprezentacyjna nie pełni swojej funkcji i negatywnie zaskakuje ilością nieprzepuszczalnych nawierzchni. U stóp dzwonnicy znajduje się skromny ogródek ozdobny z żywotnikami, różanecznikami, jałowcami i roślinami okrywowymi. Na wprost wejścia do kościoła znajduje się również boisko do gry w piłkę.

5. Współczesne zagrożenia ogrodu

Zagrożenia można podzielić na kilka grup:

- zagrożenia związane z trudną sytuacją finansową opactwa,
- zagrożenia wynikające z niewłaściwego zagospodarowania terenu,
- brak współpracy ze specjalistami z dziedziny sztuki ogrodowej.

Pierwsza grupa zagrożeń związana jest z niezwykle trudną sytuacją finansową opactwa. Priorytetem jest remont zabudowań klasztornych, które są w bardzo złym stanie. Obecnie przeprowadzana jest wymiana dachu, odwilgocenie pomieszczeń oraz zabezpieczenie konstrukcji budynków. W wyniku poświęcenia znacznych środków na renowację obiektów architektonicznych, obszar ogrodu pozostaje obecnie niedofinansowany. Cięcia kosztów zazwyczaj pociągają za sobą redukcję etatów, w tym przypadku osób pielęgnujących ogród. Sióstr zakonnych jest coraz mniej, a obecne rezydentki nie mają już wystarczających sił do pełnowymiarowej pracy w ogrodzie. Mimo wszystko w ogrodzie najważniejsze prace są wciąż wykonywane (trawa jest wykoszona, uprawia się ziemnia-

²² *Ibidem*, s. 30.

²³ <http://www.gazetakrakowska.pl/artykul/1063056,siostry-ze-staniatek-walczą-z-biedą-sprzedając-karpie,id,t.html> [dostęp: 30.09.2014].

ki, kukurydzę, sadi kwiaty i warzywa). Dzięki większej liczbie pracowników możliwe byłoby wykorzystanie pełnego areалу i zwiększenie zbiorów. W ogrodzie nie brak zaniedbanych i zapomnianych miejsc, jak np. alejki i otoczenie stawów, które powinny być uporządkowane²⁴. Istotną kwestią jest remont budynku niedokończonej szkoły, który grozi zawaleniem²⁵. Środki finansowe mogłyby być również przeznaczone na kompleksowy projekt rewaloryzacji ogrodu z odtworzeniem jego historycznego kształtu i remont zabudowań gospodarczych²⁶.

Do drugiej grupy zagrożeń zaliczyć można nieprzemysłane decyzje związane z polityką przestrzenną gminy. Centrum Staniątek jest gęsto zabudowane, a strefa ochrony krajobrazu wokół klasztoru zbyt mała. Dawniej istniejące otwarcia widokowe współcześnie zdecydowanie utraciły na znaczeniu. Ekspozycje widokowe nie są chronione. Konieczna wydaje się również ochrona założenia przed sprzedażą części ziemi.

Trzecia grupa zagrożeń wynika z braku konsultacji ze specjalistami z dziedziny sztuki ogrodowej. Ostatnie prace badawcze na tym obszarze prowadzone były 34 lata temu. Brak jest konsultacji dendrologicznych w zakresie starodrzewu oraz nowych nasadzeń roślinnych²⁷. Działalność sióstr ma charakter spontaniczny i niekonsultowany. Obecnie historyczny układ czytelny jest jedynie w części najbliższej budynkowi klasztoru. Problem stanowi również brak decyzji co do postępowania z poszczególnymi budynkami na terenie ogrodu, co generuje koszty i niszczenie niewykorzystanych budynków.

6. Podsumowanie

Oprócz części reprezentacyjnej, położonej najbliżej budynków klasztornych, układ kompozycyjny ogrodu uległ znaczącemu zatarciu. Siostry ze względu na trudną sytuację finansową nie są w stanie doprowadzić do jego rewaloryzacji. W pierwszej kolejności środki finansowe są kierowane na ratowanie zabytkowego kościoła oraz utrzymanie klasztoru. Do największych współczesnych zagrożeń ogrodu należy m.in. dalsze niszczenie układu kompozycyjnego, brak pielęgnacji czy konsultacji z profesjonalistami w sprawie programu rewaloryzacji. Ogród mógłby stać się prawdziwą perełką oraz prezentować tradycyjny wygląd benedyktyńskich ogrodów klasztornych, które doskonale wpisują się od lat w zasadę *ora et labora*. Niestety, w dalszym ciągu w społecznej świadomości nie funkcjonuje głębokie przekonanie o wartości historycznych założeń ogrodowych. Z pewnością konieczne jest wykonanie aktualnej inwentaryzacji dendrologicznej, jak również dokładne zbadanie, co pozostało z historycznego układu założenia. Najnowsze opracowania naukowe są ubogie jeśli chodzi o informacje dotyczące ogrodu, co również mogłoby ulec zmianie.

Podejmując próbę opracowania koncepcji rozwiązania problemów opactwa, wspomnieć należy o szerokiej ofercie adresowanej do różnych odbiorców, którą siostry mogłyby wypracować. Obecnie funkcjonuje dom gości w budynku dawnej szkoły, gdzie oprócz modlitewnej kontemplacji można również poświęcić się pracy w malowniczym otoczeniu ogrodu

²⁴ Stawy wyposażone są w infrastrukturę konieczną do hodowli karpia, która jest nieestetyczna i nadmiernie wyeksponowana. Przez odpowiednie zasłonięcie obiektu można by polepszyć jej wygląd.

²⁵ <http://www.tvp.pl/krakow/region/wideo/o-renowacji-klasztoru-benedyktyniek-w-staniatkach/16428032> [dostęp: 30.09.2014].

²⁶ Taki dokument stanowi podstawę do starania się o duże środki na rewaloryzację całego zagrożenia.

²⁷ Na przykład obecnie wzdłuż muru posadzono żywotniki.

klasztornego²⁸. Siostry zapraszają do swojego zacisza zarówno indywidualnych turystów, jak i zorganizowane wycieczki. Zakonnice radzą sobie przez sprzedawanie własnych produktów. Można wręcz zaryzykować stwierdzenie, że potrafiły wypracować lokalną markę. Pomimo swojego wieku i reguły zakonnej potrafią umiejętnie wykorzystać nowoczesne środki przekazu – posiadają stronę na portalu Facebook, gdzie informują na bieżąco o nowinkach z życia klasztornego, czy stronę internetową z dokładnie opisanymi możliwościami wsparcia finansowego zakonu. Siostry są również aktywne w mediach²⁹. W samym kościele organizowane są liczne wydarzenia kulturalne, m.in. koncerty, medytacje biblijne, dni otwarte opactwa. Rozważane jest przekształcenie grożącego zawaleniem budynku szkoły na centrum muzealno-biblioteczno-czytelnicze, które mogłoby polepszyć skromne finanse zakonnice. Ciekawym pomysłem byłoby organizowanie modlitewnego sylwestra, rekolekcji dla różnych grup czy terapii zajęciowej z elementami hortiterapii, warsztatów i pracy w ogrodzie. Wszystkie działania muszą mieć charakter skoordynowany i przemyślany, aby nie zaszkodziły opactwu i jego ogrodowemu otoczeniu.

²⁸ <http://www.benedyktynki.eu/index.php?ram=s&id=29> [dostęp: 30.09.2014].

²⁹ Na przykład w sierpniu 2014 r. w Kronice Krakowskiej TVP Kraków ukazał się reportaż z klasztoru, po którym odbyła się dyskusja z ksienią benedyktynek w Staniątkach oraz władzami regionu. Dyskutowane były najważniejsze problemy opactwa oraz możliwe scenariusze rozwiązania finansowych problemów. Również w „Gazecie Krakowskiej” i „Dzienniku Polskim” ukazują się wzmianki o trudnej sytuacji benedyktynek.